RECENZIE

TIBENSKÁ, Eva: *SÉMANTICKÁ ŠTRUKTÚRA SLOVENSKEJ VETY*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Filozofická fakulta 2012. 295 s. ISBN: 9788081053436

Monografia Evy Tibenskej *Sémantická štruktúra slovenskej vety* nadväzuje na mnohé autorkine časopisecky a zborníkovo publikované štúdie z oblasti vetnej sémantiky a súhrnným, systémovo prepojeným pohľadom na jednotlivé zložky sémantickej výstavby vety túto problematiku syntetizuje.

Dobre premyslená štruktúra textu posudzovanej monografie zahŕňa prehľadné a vyčerpávajúce spracovanie najvýznamnejších a najvplyvnejších syntaktických teórií, domácich aj svetových, prezentáciu vlastnej koncepcie sémantickej stavby vety rozlišujúcej aspekt vzniku, generovania sémantickej stavby vety, ako aj aspekt jej vedeckej analýzy či interpretácie. Ťažiskom výkladu predkladanej problematiky je všestranný opis a charakteristika jednotlivých komplementov sémantickej stavby vety vrátane tzv. treťoplánových participantov. Ako konštatuje autorka v úvode monografie, jej snahou bolo čo najkomplexnejšie opísať sémantickú štruktúru slovenskej vety, akcentujúc pritom vzťah medzi významom a formou a prepojenosť prvkov syntaktickej roviny so syntakticky relevantnými prvkami morfolologickej a lexikálnej roviny.

V úvodnej kapitole E. Tibenská predstavuje jednotlivé koncepcie sémantickej štruktúry vety, pričom podrobnejšie analyzuje tie teórie, ktoré ovplyvnili jej postupy skúmania sémantickej stavby vety. Preto v tejto časti práce absentujú najnovšie teórie zamerané na zmysel vety vo vzťahu k pragmatickým aspektom jazyka. Táto prezentácia sa začína generatívnou sémantikou (nadväzujúcou alebo reagujúcou na transformačnú gramatiku), pokračuje cez pádovú gramatiku (Charles J. Fillmore), koncepciu komplexných vetných vzorcov (František Daneš, Zdeněk Hlavsa a i.), funkčný generatívny opis (Peter Sgall a kol.), sémantiku propozičných typov (Miroslav Grepl – Petr Karlík), teóriu intencie (Eugen Pauliny), valenčnú teóriu (Lucien Tesnière a i.), model zmysel – text, referenčné prístupy k vetnej sémantike (Vladimir G. Gak, Natalia D. Arutunovová), konceptuálne teórie o sémantickej štruktúre vety (Samuil D. Kacnel'son), teóriu sémantickej bázy gramatiky (Jan Kořen'ský) a končí sa sovietskou sémantickou školou (Natalia J. Švedovová, Galina A. Zolotovová). Pri tomto prehľade autorka mohla spomenúť aj model vetného algoritmu Františka Mika vychádzajúci z generatívnej koncepcie jazyka, podľa ktorej sa štruktúra vety modeluje ako sekvencia postupných krokov, začínajúc „zhora“, čiže z pozície „fakt“ ako výstup témy, pokračujúc jeho rozčlenením na špecifickejší systém „faktor“ (jazykovo sa realizuje sémou nominatívu signalizujúcou samostatné, nezávislé postavenie), v ktorom nastáva udalosť „faktum“ („systém deja“), a končiac vyjadrením jednotlivých segmentov slovnými druhmi a ich gramatickými kategóriami. Určité paralely k tomuto modelu možno nájsť v koncepciách akcentujúcich denotatívny aspekt vetného významu (V. G. Gak, N. D. Arutunovová), ale aj v koncepcii „packing“, ktorej autorom

je Wallace L. Chafe, operujúcej s pojmami dané – nové, topik (v zmysle „hranice“, v ktorých sa „pohybuje veta“), podmet (to, o čom hovoríme), hľadisko a pod. Pri Danešovej koncepcii aktuálneho členenia treba korigovať vyjadrenie „informačné členenie (na východisko, t. j. novú informáciu a jadro)“ na s. 18: východisko nie je novou informáciou (ináč prístavok „t. j. novú informáciu“ mal byť oddelený čiarkou), ale informáciou známou z predchádzajúceho kontextu.

Prezentáciu spomenutých teórií o sémantickej štruktúre vety, obsiahnutú v prvej kapitole, autorka sprehľadňuje a syntetizuje v druhej kapitole tým, že tieto teórie klasifikuje hlavne na základe konkrétnej, resp. odlišnej interpretácie samotného pojmu *sémantická štruktúra vety*.

Svoje vlastné chápanie sémantickej štruktúry vety (ďalej aj SŠV) i postupy skúmania jej jednotlivých komponentov E. Tibenská podáva v nasledujúcich štyroch kapitolách.

Sémantickú štruktúru vety chápe ako „jeden z podsystémov vety, a to podsystém významový, ktorý je tvorený vzájomným pôsobením vnútrosystémových, medzisystémových a mimosystémových javov s prihliadnutím na vzťahy medzi časťami a celkom – vetou a vzájomným pôsobením všetkých podsystémov vety, predovšetkým podsystémom formálnym“ (s. 82 – 83). V súvisi s východiskovou orientáciou na vzťah celok – časť skúmanie SŠV autorka začína analýzou sémantických vlastností predikátu, ktorý je podľa nej obsiahnutý iba v štruktúre dvojčlenných subjektových viet, nie však vo vetách typu *Prší. Je teplo*. Z metodologického hľadiska pokladáme za správny dichotomický postup klasifikácie predikátov na základe opozície akčnosť – neakčnosť, statickosť. E. Tibenská tak vyčleňuje dve hlavné triedy predikátov: 1. predikáty neakčné – stavy a 2. predikáty akčné – deje, v rámci ktorých potom rozlišuje jednotlivé sémantické podskupiny.

Piata kapitola s názvom *Špecifikácia subjektového participanta SŠV* syntetizuje autorkino štúdium tejto problematiky prezentované vo viacerých časopisoch a zborníkoch. Za hlavné kritérium špecifikácie subjektového participanta autorka pokladá protiklad aktívnosť – neaktívnosť. Podľa toho člení subjekty na aktívne (agensové) a neaktívne (nositeľské), pričom v rámci aktívnych rozoznáva procesory, aktory, kauzátory, iniciátory a realizátory a v rámci neaktívnych nositele deja, nositele hodnotenia, stavu, vnemu a existencie. Osobitnú pozornosť v tejto kapitole venuje E. Tibenská bezsubjektovým vetám stvárnajúcim skutočnosť takým spôsobom, že sa pritom nedá odhaliť zdroj dynamiky či nositeľ stavovej charakteristiky. Ide o známe vetné štruktúry stvárnajúce atmosférické deje, stavy, procesy a pod. typu *Prší. – Zozimilo sa. – Na ceste sa práši*. K nim však nepatrí veta *Na stavbe sa pracuje* (s. 119), ktorú možno pokladať za jeden z typov subjektovej diatézy s agensom odsunutým do pozadia, keďže je všeobecne známy alebo hovoriaci/píšuci ho z určitých dôvodov nepokladá za potrebné vyjadrovať, napríklad keď chce zdôrazniť dej. Ďalšia naša poznámka sa týka výrazu „syntaktická forma príčiny“ (s. 123), ktorý autorka uvádza v súvislosti s interpretáciou „uskutočňovateľa deja“ (s. 123) vo vetách typu *Roztriaslo ho (zimou). Rozpálilo ho (od horúčiky)*. V podobných prípadoch by podľa našej mienky bolo vhodnejšie hovoriť o syntaktickej alebo vetnočlenskej funkcii príčiny (nie o syntaktickej forme príčiny), keďže tak inštrumentálom, ako aj genitívom s predložkou *od* sa okrem príčiny vyjadrujú aj iné syntaktické/vetnočlenské funkcie. V analogických prípadoch ide o kauzátora, vetnočlensky o príslovkové určenie (nepersonálneho) pôvodcu. A podobne (resp. tým viac) ani vyjadrenie autorky na s. 131 „primárnou formou na vyjadrenie Sb je podmet“ nepokladáme za korektné, lebo ani podmet nie je forma,

ale syntaktická funkcia či pozícia; do úvahy by prichádzalo napríklad vyjadrenie „forma, ktorou sa primárne vyjadruje podmet/vetnočlenská funkcia podmetu“. Funkciu predsa nemožno pokladať za prostriedok vyjadrovania významu, ale naopak – význam (stvárnený určitou formou) je prostriedkom na vyjadrovanie funkcie.

V šiestej kapitole po prehľade názorov lingvistov na sémantiku objektového participanta v SŠV a po analýze vlastného materiálu autorka podáva svoj vlastný výklad tejto problematiky, akcentujúc pritom sémantickú špecifikáciu, a teda aj klasifikáciu objektového participanta. Na základe opozície 'účastník situácie (neaktívny – aktívny): nie účastník situácie' autorka vyčleňuje tieto špecifikácie objektového participanta SŠV: *patiens* (*Otec rúbe drevo.*), *rezultát* (*Otec postavil dom.*), *relant* (*Otec dôveruje synovi.*), *adresát* (*Otec hrozí synovi.*), *sociatív* (*Otec sa zhovára so synom.*) a *inherent*, ktorý podobne ako obligatórny komplement obsahovo dopĺňa akčný alebo neakčný predikát (*Otec sa zaujíma o syna.*). Poznámka k tejto časti práce: prípady „rôzneho pádového stvárnenia tej istej špecifikácie“ (pozri s. 198) typu *Chytil stôl.* – *Chytil sa za stôl/stola.* na rozdiel od autorky nehodnotíme „ako rovnocenné“.

Po výklade „nosných členov SŠV“ – subjektu, predikátu a objektu – nasleduje kapitola o špecifikácii komplementov SŠV, čiže sémantických prvkov vety pomenúvajúcich rôzne okolnosti deja ako obligatórne doplnenia (*Mama preložila šaty z police do skrine.* – *Schôdza trvala tri hodiny.*). E. Tibenská ich odlišuje od neobligatórnych doplnení (zriedkavejšie aj obligatórnych prívlastkov), pre ktoré vymedzuje označenie *konkretizátor* SŠV.

Antropologický element do skúmania sémantickej štruktúry vety vnáša autorka v predposlednej kapitole tejto publikácie s názvom *Tretí syntaktický plán a jeho stvárnenie v slovenčine*. Pri tomto označení prevzatom od Ivana Poldaufa ide o jazykové stvárnenie denotatívnej situácie z hľadiska podávateľa, ktorý ako „pridaný participant“ funguje ako „relátor“ (hodnotiteľ: *Dievča sa mi protiví.*; prežívateľ: *Matematika sa mi učí ľahko.*) a benefaktor (*Narodil sa mi syn.*).

Vzhľadom na to, že „tretíoplánové“ participanty sa zvyčajne vyjadrujú bezpredložkovým datívom, autorka problematiku „tretieho syntaktického plánu“ ďalej rozvádza v poslednej kapitole s názvom (aj s pozoruhodným slovosledom) *Bezpredložkovým datívom stvárnenný participant SŠV*.

Na záver možno konštatovať, že monografia Evy Tibenskej *Sémantická štruktúra slovenskej vety* nielen syntetizuje, ale aj obohacuje poznanie významovej stránky slovenskej vety a jej jednotlivých zložiek. Privítajú ju nielen jazykovedci, ale aj vysokoškolskí študenti slovakistiky a slavistiky.

Juraj Vaňko

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra